

Sammendrag og tilrådingar

1. Statistikk om levekårene i Finnmark og for samer fra 1982 til 2024.

Anders Barstad, forsker, Statistisk sentralbyrå

Sammendrag

Asbjørn Aase beskrev i 1982 levekårene i Finnmark som uvanlig dårlige, som fylket der målsettingen om likeverdige levekår var lengst fra å være en realitet. Også den subjektive livskvaliteten var dårligere enn gjennomsnittet for landet. Unntaket var de sosiale relasjonene, der Finnmark og spesielt Kautokeino kom godt ut. En vurdering av hvordan det står til i dag gir et mer positivt bilde. Forskjellene i dødelighet er redusert, og Finnmark har også nærmet seg landsgjennomsnittet på andre viktige områder. Det er lite som tyder på at den subjektive livskvaliteten er spesielt dårlig, finnmarkingene trives godt med livene sine, her som ellers i landet. Den samiske befolkningen i Troms og Finnmark er også omtrent like fornøyde med livene sine som andre etniske grupper. Men at de sosiale relasjonene er bedre i Finnmark, spesielt i Indre Finnmark, ser ikke ut til å stemme med nyere statistikk og forskning. Fylkeshelseundersøkelsene tyder på noe større grad av ensomhet og mindre sosial støtte blant samer sammenlignet med ikke-samer. Det er likevel snakk om små forskjeller.

Det er vanskelig å si om levekårene for samer i Finnmark har utviklet seg på samme måte som for Finnmark som helhet. Endringene på kommunenivå kan fortelle noe, men gir bare en del av bildet, ikke minst siden det antakelig bor flere samer utenfor enn innenfor de samiske flertallskommunene. Artikkelen trekker fram noen utvalgte eksempler på endringer i kommunene. Forbedringen av levealderen har vært betydelig i de samiske kjerneområdene Karasjok og Kautokeino, helt på linje med gjennomsnittet for Finnmark, særlig blant menn. Inntektsfattigdommen har blitt noe redusert i Kautokeino, i motsetning til økningen i landet og i fylket ellers. Det har også blitt langt flere som gjennomfører videregående utdanning på normert tid i de samiske kjerneområdene, en økning som har vært på linje med, eller enda bedre enn, andre Finnmarkskommuner.

Tilrådingar

- Som Stortingsmeldingen om samisk språk, kultur og samfunnsliv slår fast, så er kunnskapen om levekår og helse i den samiske befolkningen mangelfull (Helsedepartementet, 2024). Det gjelder i enda større grad når vi skal vurdere samers levekår innenfor Finnmark fylke. Siden det ikke finnes registerinformasjon om den samiske befolkningen, er en avhengig av befolkningsundersøkelser, helst med store utvalg, slik at en også kan si noe om den geografiske variasjonen. Ungdata-undersøkelsen i Trøndelag, Troms og Finnmark planlegger i 2024 å ta med spørsmål om samisk morsmål og identitet; det vil kunne gi vesentlig ny kunnskap. Statistisk sentralbyrå bør også vurdere om lignende spørsmål kan brukes i noen av deres intervjuundersøkelser. Siden Finnmark er et fylke med såpass få innbyggere, er det mulig at en bør velge samme strategi som Aase for vel 40 år siden: Å trekke et tilleggsutvalg i Finnmark til en av de store undersøkelsene, for eksempel Livskvalitetsundersøkelsen, slik at en får et tilstrekkelig antall personer til å kunne si noe om variasjoner innad i fylket, både mellom geografiske områder og etniske/sosiale grupper. Hvis en får til dette, ville det også vært interessant å gjenta noen av samme spørsmålene som i 1980.
- En kritikk som i sin tid ble rettet mot Finnmarksundersøkelsen til Aase, var at den bidro til stigmatisering av befolkningen i fylket. Statistikk om geografiske områder kan føre til såkalt «territoriell stigmatisering» (Sisson, 2021). Noe av problemet er at statistikk, særlig offisiell statistikk, framtrer som nøytrale og objektive størrelser som det er vanskelig å forholde seg kritisk til. En annen utfordring er at problemene som statistikken peker på, lett oppfattes som negative egenskaper ved individene som er bosatt i området. De blir ikke satt inn i en større kontekst, der drivkreftene som skaper problemene blir satt under lupen. Asbjørn Aase var opptatt av dette, i etterkant av kritikken mot Finnmarksundersøkelsen: «..en skal være varsom med å publisere levekårsundersøkelser med stigmatiserende trekk enten mot grupper eller geografiske områder, uten at en samtidig kan foreskrive strategier som så vel myndigheter som vanlige mennesker kan ta i bruk for å bedre forholdene» (Aase, 2012: 104-105). Det er lett å være enig i dette. Men i oppdragsforskningens travle hverdag er det ikke gitt at en kan bruke mye tid på å forholde seg kritisk til ytre drivkrefter, og drøfte politiske strategier. En tilråding er likevel at bevilgninger til kartlegging av levekår for utsatte grupper og områder, tar høyde for at stigmatisering er en reell fare, og at det settes av tid og ressurser til å møte denne risikoen.

2. Meahcci: Aktivt og levende område, men usynlig i norsk forvaltning

Solveig Joks, førsteamanuensis, Sámi allaskuvla
Liv Østmo, tidligere høgskolelektor

Sammendrag

Det er viktig å vise omsorg for områder og samtidig ta vare på dem. I dag er det spesielt viktig med omsorg når forurensing, inngrep og overforbruk av naturressurser både på land og vann er blitt et globalt problem. *Meahcit* (praktiske områder som forsyner folk med ulike former for levebrød) er slike områder der bærekraft er et hovedelement på grunn av at folk henter sin *birgejupmi* (et levesett med en økonomisk, sosial og åndelig profil) derifra, og derfor også tar vare på områdene. Folk kjenner en tilhørighet til sine *meahcit*, og de viser ydmykhet og respekt for både det som er levende og det ikke-levende.

Likevel ser vi at meahcci ikke er en egen kategori i offentlig politikk og forvaltning. Meahcci-begrepet forsøkes tilpasset det norske ordet "utmark" eller det knyttes til friluftslivs aktiviteter. Meahcci har sitt eget innhold og logikk for hvordan man skal *dádjadit* (å finne frem både i det fysiske og i det mentale landskapet). Derfor bør man ikke oversette begrepet slik at begrepets meningsinnhold endres eller forsvinner. Feil oversetting kan føre oss inn i fremmede verdensforståelser, og over tid kan man risikere at meahcci fremmedgjøres. Offentlig politikk og forvaltning bør heller synliggjøre meahcci-begrepet og gi en forklaring på andre språk.

Folk har opprettholdt nære relasjoner med sine *luomemeahcit* (moltemyrer), *muorjemeahcit* (bærområder), *bivdomeahcit* (jaktområder og fiskevann) og *muorrameahcit* (vedskog). Gjennom disse relasjonene har de opparbeidet seg kunnskaper om meahcit og videreført disse kunnskapene til nye generasjoner. Fortellinger danner bilder av folks relasjoner til områdene og gjør dem levende. Slik gir bruken av meahcci et godt liv og den opprettholder bosettingen i samiske områder.

Tilrådinger

- Meahcci-begrepet må bli behandlet på en selvstendig måte fordi det har et eget innhold.
- Meahcci må uttrykkes i offentlige dokumenter, og være et grunnlag for beslutninger.
- Meahcci-begrepet må ikke forsøkes oversatt til allerede etablerte begreper, men heller bruke begrepet og forklare betydningen av den.
- Myndighetene bør følge opp Sametingets utredning om meahcástallan (Samediggi/Sametinget 2016).
- Samiske birgenlágit bør være sentrale dersom meahcci skal bli brukt til annet formål eller det planlegges endret bruk av meahcci.
- Det bør startes et arbeid med å identifisere hvordan meahcástallan kommer til uttrykk gjennom meahcci-begrepet og birgejupmi, og hvordan den kan avspeiles i offentlig politikkutvikling og offentlig planlegging.

3. Opplevd diskriminering, historiske-kollektive traumer og psykisk helse hos samisk unge i Norge – Mihá-studien

Ketil Lenert Hansen, Professor, RKBU Nord, Det Helsevitenskapelige fakultetet, UiT Norges Arktiske Universitet

Sammendrag

Denne artikkelen tar for seg opplevd diskriminering og historiske traumer og hvordan dette påvirker psykisk helse for unge samer opplever i Norge. Artikkelen er basert på kvantitative data fra *Mihá*-undersøkelsen, der unge samer i alderen 16-31 år har svart på en spørreskjemaundersøkelse. Utvalget bestod av totalt 256 unge samer, hovedsakelig elever/studenter. De fleste bor i større byer eller tettsteder og kommer fra middels til høyt utdannede familier.

Rundt 7 av 10 rapporterer å ha blitt diskriminert minst en gang i løpet av livet. Høyest frekvens (35,8%) var svaralternativet som tilsier at den samiske ungdommen har opplevd å bli diskriminert «noen ganger i året». De unge samene rapporterer at de oftest blir diskriminert på grunn av etnisk bakgrunn, kjønn og geografisk tilhørighet. Nesten alle samiske ungdommer og unge voksne (87,1%) har opplevd fordommer mot deres samiske gruppe. En av to hadde gjort noe aktiv for å få slutt på diskrimineringen. De fleste sa at diskriminering påvirket dem negativt, noe som understreker behovet for forebyggende tiltak for å sikre bedre folkehelsebetingelser for denne gruppen.

De samiske ungdommene og unge voksne svarte på tre hendelser som målte observert netthets/hatprat om etniske minoriteter/samer på internett. Svarene tilsa at de fleste hadde observert netthets «noen ganger i året» «eller noen ganger i måneden»

Resultatene fra denne studien viser at de unge samene månedlig tenkte på historisk-kollektive traumer som fornorskingsprosessen forårsaket. De vanligste tankene var knyttet til tap av språk og kultur, og det var ingen signifikante kjønnsforskjeller i svarene. Resultatet viste at tankene på historisk-kollektive traumer medførte ikke uten videre emosjonell reaksjon hos de unge samene. Likevel tilsier resultatene at de unge samene «sjelden» eller «noen ganger» fikk en eller flere emosjonelle reaksjoner når de tenkte på de historiske-kollektive traumene. Hvis de først rapporterte å ha emosjonelle reaksjoner på grunn av disse traumene, var trist eller deprimert og sinne de vanligste emosjonelle reaksjonene.

Tall for symptomer på psykisk helse (depresjon, angst og stress) viste at jentene hadde generelt noe høyere nivåer på alle tre psykiske helsemålene, med «moderate» symptomer på depresjon og «milde»

symptomer på angst og stress. Guttenes lavere gjennomsnittsskårer indikerer «milde» symptomer på depresjon og «normale» symptomer på angst og stress. Disse resultatene er i tråd med funn fra den generelle norske ungdomsbefolkningen.

Tidligere forskning har dokumentert at eksponering for etnisk diskriminering kan ha negative effekter på både fysisk og psykisk helse. Studier blant den voksne samiske befolkningen samt internasjonale undersøkelser understøtter denne sammenhengen. Individer som opplever etnisk diskriminering, rapporterer signifikant flere psykiske helseplager sammenlignet med de som ikke er utsatt for slik diskriminering. Vår studie viser en korrelasjon mellom opplevd diskriminering og gjennomsnittsskårer for psykisk helse (depresjon, angst og stress) blant samiske unge. Resultatene indikerer at høyere nivåer av opplevd diskriminering korrelerer med økte skårer for psykiske helseplager.

Tilrådinger

- Øke innsatsen mot diskriminering rettet mot unge samer: Statlige og kommunale myndigheter bør initiere flere tiltak for å forebygge og bekjempe diskriminering av unge samer.
- Det er behov for å øke kunnskap om hvordan traumene fra fornorskingspolitikken sammen med dagens opplevelser av diskriminering, negative holdninger og fordommer fra majoritetssamfunnet påvirker unge samers psykiske helse og livskvalitet.
- Det er behov å utvikle virkningsfulle og effektive tiltak i samfunnet for å redusere og forebygge diskriminering av unge samer.
- Videre er det behov for økt kunnskap og mer forskning om samiske barn og unge, spesielt i forhold til omfang av diskriminering de opplever og hvordan det påvirker deres helse og levekår.